

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Τακτικού καθηγητοῦ
τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΡΩΜΑΝΟΣ*

Τὸ ἐπόμενον μικρὸν μελέτημα ἐγράφη διὰ νὰ τιμηθῇ ὁ περικλεὴς Ἑλληνοιστής, παλαιογράφος καὶ μελετητὴς τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων ποιητῶν, καθηγητῆς Alexander Turyn. Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου δὲν εἶναι κλασσικὸς φιλόλογος, ἀλλ' ἔγραψε παρομοίας ἐργασίας διὰ τοὺς Νεοέλληνας ποιητὰς Διονύσιον Σολωμόν, Ἀνδρέαν Κάλβον καὶ Ἰωάννην Βιλλαρᾶν, ἐξετάσας τὴν ἀρχαιομάθειάν των. Ἐλπίζει δὲ ὅτι μὲ τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἀνοίγει δρόμον διὰ τὴν ἐξετάσιν τοῦ θέματος ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς ἰδίᾳ φιλόλογους.

* Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ρωμανοῦ γίνονται εἰς τὰς ἐξῆς ἐκδόσεις :

- 1) Ἀθηναϊκὴ ἐκδοσις. Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ Ὑμνοὶ Α' - Δ' (καὶ παράρτημα τοῦ τόμου Δ'), Ἀθῆναι 1952 - 1964. (Παραπομπή : Ὑμνοὶ, ἀριθμὸς τοῦ ἐκδιδομένου ὕμνου δι' ἑλλην. γραμμάτων καὶ στίχοι, τόμος καὶ σελίδες).
- 2) Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Genuina. Edited by Paul Maas and C. A. Trypanis, Oxford 1963 (Παραπομπή : Cantica, ἀραβ. ἀριθμὸς ὕμνου, εἰτα Trypanis, σ. ...)
- 3) Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica Dubia. Edited by † Paul Maas and C. A. Trypanis, Berlin 1970 (Παραπομπή : Dubia, ἀραβ. ἀριθμὸς ὕμνου, εἰτα σ. ...). Δὲν συμφωνῶ ὅτι πάντα τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὸν τόμον τοῦτον εἶναι ἀμφίβολα (dubia).

Πολὺ ὀλίγον μου ἐχρησίμευσαν αἱ περὶ γλώσσης τοῦ Ρωμανοῦ μελέται τοῦ καθηγητοῦ Κ. Μητσάκη : α') The Language of Romanos the Melodist by K. Mitsakis, München 1967, 8°, σσ. XX + 217 (βλέπε κρίσιν τῆς ὑπὸ J. Grossdidier de Matons ἐν BZ 62, 1969, σσ. 359 - 362) καὶ β') The Vocabulary of Romanos the Melodist by K. Mitsakis ἐν περ. Glotta XLIII, 1965, σσ. 171 - 197 (ὅπου ἐπισημαίνονται ἱκαναὶ λέξεις ἀθησαύριστοι).

Τὰς ἰδικάς μου ἀπόψεις διὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ρωμανοῦ βλέπει τις εἰς τὸ βιβλίον μου Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, Ἀθῆναι 1965 (ἰδίᾳ εἰς τὰς σσ. 108 - 109). Ὀλίγας λέξεις τῶν Τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους παρετήρησαν ἤδη εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ρωμανοῦ οἱ ἐκδοταί, ὡς ὁ Μᾶρκος Ναουμίδης, Ὑμνοὶ Γ', σσ. 225 - 226.

Α'

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά κατὰ τὴν ὁποίαν συσχετίζω τὸν βυζαντινὸν ποιητὴν Ῥωμανὸν τὸν Μελαβδὸν τοῦ ἔκτου αἰῶνος μ.Χ. πρὸς τοὺς Ἕλληνας τραγικούς. Συνήθως ὁ Ῥωμανὸς ἐθεωρεῖτο Ἕλληνοσύρος ἢ καὶ Ἑβραῖος. Ἄλλ' ἡ γλῶσσά του καὶ τὰ κείμενά του πείθουν εὐκόλως ὅτι εἶναι Ἕλλην τὴν μόρφωσιν καὶ ὅτι ἡ μητρικὴ του γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ, τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε κατὰ βάθος.

Ἰδοὺ ὁ ἤδη γενόμενος συσχετισμὸς πρὸς χωρίον τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου :

Εἰς τὸν Ὑμνον εἰς τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ (Ὑμνοι, Γ', στ. 222 - 242, τόμος Α', σσ. 54 - 55) ὁ Ῥωμανὸς θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς, ἄλλως βωβῆς κατὰ τὴν Γένεσιν, Σάρρας τὸν ἐξῆς θρῆνον :

ια'. Ἀκμάσας γενήσῃ μου στήριγμα γήρους, ὦ σπλάγχχνον ἐμόν,
τὰ σὰ δὲ τέκνα βακτηριὰ πολιᾶς.
Κατίδω σῆς ὀσφύος ἔκγονα καὶ οὕτω θνήξομαι,
σὸν δὲ κόρας τὰς ἐμὰς ἀποκλείσεις.
Σὺ σὺν τοῖς τέκνοις κόλποις προπέμψεις με τῶν πατέρων μου.
Σὺ κλίνῃς μου πρῶτος πορευόμενος κλαύσεις.
Ἐγὼ δὲ σου θνήσιν οὐδαμῶς μὴ θρηνήσω,
ὀλετῆρα σὸν πατέρα ἀκούσασα,
ὅτι μόνος ἀγαθὸς ὁ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Εὐρον ὅτι οἱ ὡς ἄνω στίχοι ζωηρῶς ἐνθυμίζουν τοῦ Εὐριπίδου τὴν Μηδεῖαν ἐν τοῖς κάτωθι :

Ἄλλως ἄρ' ἐμᾶς, ὦ τέκν', ἐξεθρεψάμην,
1030 ἄλλως δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις,
στερρὰς ἐνεγκούσ' ἐν τόκοις ἀλγηδόνας.
ἢ μὴν ποθ' ἡ δύστηνος εἶχον ἐλπίδας
πολλὰς ἐν ὑμῖν, γηροβοσκήσειν τ' ἐμὲ
καὶ κατθανούσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν,
1035 ζηλωτὸν ἀνθρώποισι νῦν δ' ὅλωλε δὴ
γλυκεῖα φροντίς. σφῶν γὰρ ἐστερημένη
λευπρὸν διάξω βίοτον ἀλγεινόν τ' ἐμοί.
ὕμεις δὲ μητέρ' οὐκέτ' ὄμμασιν φίλοις
ὄψεσθ', ἐς ἄλλο σχῆμ' ἀποστάντες βίου.

Ὁ Ῥωμανὸς ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀνθρωπινώτερος, διότι ἡ Σάρρα δὲν εἶναι φονεῦτρια, εἶναι ἀνεύθυνος διὰ τὸν ἐπικείμενον φόνον τοῦ Ἰσαάκ, τὴν διαταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θυσίαν. Ἦλπιζε νὰ ἴδῃ τὸν υἱὸν τῆς ἀν-

δρωθέντα, ἐγγόνους οἱ ὅποιοι νὰ γίνουν στήριγμα τῶν γηρατειῶν της, νὰ ταφῇ ἀφοῦ τῆς κλείσῃ τὰ μάτια καὶ ἀκολουθήσῃ τὴν κηδεῖαν της ὁ υἱὸς της. Δὲν θέλει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία θὰ κλαύσῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ παιδιοῦ της, ἀφοῦ φυσικὸν εἶναι νὰ ἀποβιοῦν πρῶτοι οἱ γονεῖς, ὅταν μάλιστα φονεὺς τοῦ Ἰσαὰκ θὰ γίνῃ ὁ ἴδιος ὁ πατέρας του.

Εἰς τὴν Μήδειαν τὰ πράγματα ὁμοιάζουν, διότι καὶ αὐτὴ πολλὰ ὑπέφερε διὰ νὰ ἀναστήσῃ τὰ παιδιὰ της, νὰ τὰ ἰδῇ νὰ μεγαλώσουν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὴν γηροτροφήσουν μίαν ἡμέραν καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα τοῦ θανάτου νὰ τὴν ἐνταφιάσουν μὲ καλὴν κηδεῖαν, ὅπως ἀγαποῦν οἱ ἄνθρωποι νὰ κάνουν διὰ τοὺς ἰδικούς των. Ἀλλὰ τώρα θὰ ζήσῃ (μετὰ τὸν θάνατόν των) μόνη κι' αὐτὰ τὰ παιδιὰ δὲν θὰ ξαναδοῦν τὴν μητέρα των, διότι ἤλλαξαν ζωὴν, διὰ τοῦ θανάτου.

Εἰς τὸν αὐτὸν Ὑμνον τοῦ Ρωμανοῦ, ἡ Σάρρα ἐρωτᾷ τὸν Ἀβραάμ :

ιγ'. Σπορεὺς αὐτοῦ πέλεις καὶ σφαγεὺς τούτου μέλλεις

Γ', 277 - 278 (Α', σ. 56)

καὶ στρεφομένη πρὸς τὸν μέλλοντα ἐν ἀγνοίᾳ του νὰ θυσιάσῃ Ἰσαὰκ λέγει πρὸς αὐτὸν :

ιδ'. Πορεύου σὺν, τέκνον, | καὶ γίνου Θεῷ θυμὰ
σὺν τῷ σῷ γενέτῃ, | φονευτῇ δέ σου μᾶλλον.
πιστεύω δὲ γονεὺς | σφαγεὺς οὐ γίνεται.

Γ', 298 - 303 (Α', σ. 56).

Νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ μακρυνὴ ἀπήχησις ἀπὸ τὸν Ἡρακλέα τοῦ Εὐριπίδου, παιδοκτόνον ἀθέλητον ἐκείνον (μανέντα ὑπὸ τῆς Λύσσης) :

- 1367 ὦ τέκν', ὁ φύσας καὶ τεκὼν ὑμᾶς πατὴρ
ἀπώλεσ', οὐδ' ὄρασθε τῶν ἐμῶν καλῶν...
1374 οἷμοι δάμαρτος καὶ τέκνων, οἷμοι δ' ἐμοῦ,
ὥς ἀθλίως πέπραγα κάποζεύγνυμαι
τέκνων γυναικὸς τ'.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡρακλέους ἡ σύζυγός του εἶναι νεκρά. Ἐνῶ διὰ τὸν Ἀβραάμ ὑπάρχει ὁ φόβος μήπως ἡ Σάρρα αὐτοκτονήσῃ. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ, ὅπου ὑπερισχύει τὸ καθήκον τοῦ πατρικοῦ φίλτρου, εἶναι πλήρης ἡ βεβαιότης ὅτι ἐκτὸς τῆς ἀπολείας τοῦ τέκνου του, θ' ἀντιμετωπίξῃ τοῦ λοιποῦ τὸ μῖσος τῆς Σάρρας, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ τὸν βλέπῃ ἤδη ὡς ὀλετήρα, φονέα, σφαγέα. «Ὁ φύσας καὶ τεκὼν καὶ ἀπολέσας» γίνεται «Σπορεὺς καὶ σφαγεὺς».

B'

Ἄλλὰ διὰ τὴν λυθῆ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ πρόβλημα, δηλαδὴ τῆς ἀμέσου γνώσεως τῶν τραγωδιῶν Μῆδεια καὶ Ἡρακλῆς τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τὸν Ρωμανόν, ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὁδός.

Ἡ κοινὴ ἀντίληψις εἶναι ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἔγραψεν εἰς τὴν Κοινὴν τῶν χρόνων του. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀτικιστής, ἀλλ' ἡ γλῶσσα τῶν Ὑμνων δὲν περιορίζεται εἰς τὴν γνωστὴν ἡμῖν ἐκ τῆς Π.Δ., τῆς Κ.Δ. ἢ τῶν παύρων Κοινὴν Ἑλληνικὴν, μαρτυρεῖ δὲ μίαν ἀρχαιομάθειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν. Θὰ συναθροίσω ἐδῶ ἀριθμὸν χωρίων, ὅπου ἀπαντοῦν τοιαῦτα λέξεις, συνήθεις οὐ μόνον εἰς τοὺς τραγικοὺς ἀλλὰ καὶ τὸν Ὅμηρον, τὸν Πίνδαρον, τὸν Βακχυλίδην κ.ἄ. Ἑλληνας ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς :

ἀ θ α ν ῆ ς, ὁ ἐπιθ. : ἀθανῆ καὶ θνητόν σε γινώσκοντες. Ὑμνοι Α', 426 (Γ', σ. 106).

Cfr. αὐτόθι, 429, ἀμερῆς, ὁ ἐπιθ.

α ἰ γ λ η, ἡ οὐσ. : Ὑπὲρ τὴν τοῦ ἡλίου φαίνει ἀκτῖνα | ἡ τοῦ ἐνθέου τούτου ἄδντος αἰγλή. Dubia, 63, γ' (σ. 27).

α ἰ θ ῆ ρ, ὁ οὐσ. : Αἰθῆρ, ἐξευτρεπίσθητι τῷ διὰ σοῦ ὁδεύοντι | ἀνοίχθητε, οὐρανοί. Cantica 32, ι' (Trypanis, σ. 255).

ἀ μ ε ι δ ῆ ς, ὁ ἐπιθ. : Νύκτα ἠφάνισε τὴν ἀμειδῆ καὶ ἔδειξε μεσημβρίαν τὸ πᾶν. | κατήγαγε τὴν οἰκουμένην τὸ ἀνέσπερον φῶς, | Ἰησοῦς ὁ σωτὴρ ἡμῶν. Cantica 6, ις' (Trypanis, σ. 47). — Νῦξ ἀμειδῆς ἡ φύσις ἡ ἐμὴ καὶ πῶς ἐξ αὐτῆς λάμπει ὁ ἥλιος. Cantica 37, ια' (Trypanis, σ. 293).

γ α ἰ α, ἡ οὐσ. (ἀντὶ γῆ, ἡ) : Οὐκ οὐρανὸς οὔτε γαῖα οὐδ' ὅλος τούτῳ ὁ κόσμος | συγκρίνεται τῷ σπεύσαντι ῥύσασθαι με | τοῦ βορβορόν τῶν ἔργων μου. Cantica 10 ι' (Trypanis, σ. 77).

θ ἄ λ α μ ο ς, ὁ οὐσ. : Ἐγὼ μὲν ἐν θαλάμῳ, σὺ δ' ἐν ξύλῳ (= σταυρῷ). Ὑμνοι ΚΑ', 204 (Β', σ. 170). — Καὶ εἰς τὸν θάλαμον εἰσῆλθε τοῦ Φαρισαίου. Cantica 10, ιβ' (Trypanis, σ. 78). — Θαλάμῳ γαμικῷ ἐπέστη. . . καὶ θόρυβος παρῇν οὐ μικρὸς τῷ θαλάμῳ. . . Cantica 7, β', ε' (Trypanis, σ. 49, 50).

θ ε ὁ σ δ ο τ ο ς, ὁ ἐπιθ. (ἀντὶ θεόδοτος) : ὥς ἀριστεύσας ἀνδρικῶς τὰ θεόδοτα δῶρα. Dubia 66, ιη' (σ. 50).

* θ ε ο σ τ ν γ ἰ α ς, ὁ ἐπιθ. : νιδὸν ἱατρὸν ἔχων θεοστυλίαν (= θεοστύγητος. Cfr. Αἰσχύλου, Χοηφόροι 635).

Cfr. ἐπιθ. θεοστυγῆς, ὁ : Τοῦτον συνέχοντες οἱ θεοστυγεῖς | εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν τὸ πικρόν. Ὑμνοι ΛΒ', 49 - 50 (Γ', σ. 163). Καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς. Παῦλος, Ρωμ. θ', 30.

λ ἄ ἰ ν ο ς, ὁ ἐπιθ. (= λίθινος) : σπονδὰς προσάγαγε | τῇ τοῦ βασιλέως εἰκόνι τῇ λατῇ (= τῷ ἀνδριάντι τοῦ βασιλέως). Dubia, 65, ις' (σ. 44). Τὸ

ἐπίθ. εἰς Εὐριπίδου Ἡρακλέα 979 - 980, 1037, 1096, 1332 ἀναφέρεται εἰς ὀρθοστάτας, κίονας οἰκῶν, ἐξογκώματα.

μέλεος, ὁ ἐπίθ. (= δυστυχής) : δι' ἔργων τοιαῦτα ἔδρασέ μοι τῷ μελέῳ.

Ὑμνοι Λ', 238 (Γ', σ. 90).

Συχνότατον παρὰ τοῖς τραγικοῖς.

νέκυσ, ὁ (ἀντὶ νεκρός, ὁ) ἐπίθ. : θάψαντες ἄφετε τὸν νέκυν. Cantica, 24, ζ' (Trypanis, σ. 183).

ὁμβροτόκος, ὁ ἐπίθ. : Τὸν τὰς νεφέλας ἡνιοχοῦντα | καὶ ὁμβροτόκους αὐτὰς ποιοῦντα (= βρέχοντα, Ζεὺς ὕει!). Cantica 32, ια' (Trypanis, σ. 255).

ῥαψωδία, ἡ οὖσ. : Ῥαψωδίας μὲν οὖν λόγους. Dubia 61, ια' (σ. 13). — Ῥαψωδαίαις πολυπλόκοις ἀντεβόλουν τῷ ἀνακτὶ οἱ ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης. Dubia 69, κς' (σ. 69).

τόλμα, ἡ οὖσ. : κατίδω τὴν τόλμαν τῶν τιμώντων τὸν Μωσῆν. Ὑμνοι, ΚΑ', 208 (πρβλ. Λεξιλόγιον, Δ', σ. 549).

ὕδατόρρευτος, ὁ ἐπίθ. : Ὁ τῷ φθέγματί σου στήσας τὰ ὕδατόρρευτα νέφη (= τὰ νέφη ἐξ ὧν παράγεται ἡ βροχή). Cantica, 45, Προοίμιον (Trypanis, σ. 367).

φάος, τὸ οὖσ. : τυφλὸν ἐκ γεννητῆς τοῦ Χριστοῦ δόντος φάος. Ὑμνοι ΛΒ', 68 (Γ', σ. 164).

φλόγεος, ὁ ἐπίθ. : Φλόγεον ὁστοῦν (τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ!), Ὑμνοι ΛΑ', 11 (Γ', σ. 130).

χάος, τὸ οὖσ. : Ἐκστηθὶ φρίττων, οὐρανέ! | Δύνον εἰς χάος, ὦ γῆ! (= καταποντίσου εἰς τὸ χάος, ὦ γῆ!). Ὑμνοι ΚΒ', 12 - 13 (Β', σ. 185).

Ἡ προέλευσις τῶν ὡς ἄνω σταχυολογηθεῖσων λέξεων καὶ πολλῶν ἄλλων ἀκόμη, δὲν εἶναι πάντοτε εὐθὺ ἐκ τῶν συγγραφῶν, ἀλλὰ μέσῳ αὐτῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅπου λέξεις ὡς ἄρουρα, ἀνγή, βροτός, γαῖα, γλυκερός, δέλιαιος, δώρημα, ἐλεηνός, λιπαρός, λίττεσθαι, ὁμόφρων, πολίος, στεναγμός, τάλας, τρομεῖν, εἶναι ἢ σπανιώτεροι ἢ συχνότεροι.

Ἀλλὰ θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ παραθέσω ἐδῶ δεκάδα λέξεων, αἱ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὸ θέατρον γενικῶς καὶ εἶναι ὅροι τῆς ἀρχαίας δραματογραφίας, οἱ ὅποιοι μετέλλαξαν σημασίαν μετὰ ταῦτα.

ἄγγελος, ἄγγελοι, ὁ, οἱ οὖσ. Μτγν. ἐπὶ τῶν οὐρανίων ἀγγέλων.

Πλχ. καὶ ἐκ τούτου τὸ ἐπίθετον ἀγγελικός : Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις. Dubia, App. I (σ. 164).

βωμός, ὁ οὖσ. Βλ. περαιτέρω τύμβος.

Cfr. εἶρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο Ἀγνώστῳ Θεῷ. Λουκάς,

Πράξεις ις', 23.

δράμα, τὸ οὖσ. : Πρὶν λογίσσωμαι γὰρ ποιῆσαι τὸ δράμα, | σὺν ὑπῆρχες συμ-

βιβάζων με πρὸς αὐτό. "Υμνοι ΜΑ', 164 - 165 (Δ', σ. 203). — Τῆς γὰρ βουλῆς μου δράματα ὑπάρχουσι. "Υμνοι ΜΔ', 96 (πρβλ. Στ. Κουρούσην, Δ', σ. 546). — Λέγε μοι τί ἐστι τοῦτο τὸ δράμα. "Υμνοι ΚΕ', 173 (Β', σ. 277).

δ ρ α μ α τ ο ὕ ρ η μ α, τὸ οὐσ. : Νῦν ἐγνώρισα τὸ δραματούργημα | νῦν ὑμῖν ἐκκαλύπτω τὸν κλέφαντα. Cantica, 12, 1δ' (Trypanis, σ. 91).

θ έ α τ ρ ο ν, τὸ (= θέαμα) οὐσ. : Πανήγυρις ἵσταται, κἀγὼ οὐκ ἐργάζομαι... πρὸ τοῦ λυθῆ τὸ θέατρον, δώρησαι τὴν ἐπιστροφὴν... Cantica 56, 1γ' (σ. 486). — Τῶν εἰδώλων ἔλυσε τὸ θέατρον, ὡς διδάσκει τὸ σύγγραμμα. Dubia 69, 1η' (σ. 67). Οὔτε ὤφθη ἐν θεάτρῳ. Dubia 69, ε' (σ. 64. Ὁ ἅγιος Παντελεήμων).

Cfr. "Ωρμισάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον. Λουκᾶς, Πράξεις 1θ', 29' βλ. ὡσαύτως αὐτόθι 1θ', 31 ... ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Α' Κορινθ. 8', 9.

θ ί α σ ο ς, ὁ οὐσ. (= ὁ ὅμιλος) : Τῶν κεκλημένων πᾶς λοιπὸν ὁ θίασος ὡς ἐδείπνει. Cantica 49, 1' (σ. 425).

κα τ ο ρ χ ο ὤ μ α ι, ρῆμα : ἀνεφύησαν καὶ γυναικες προφητεύουσαι | ἐμοῦ κατορχοῦμεναι (= ἐμὲ ἐμπαίζουσαι). "Υμνοι ΚΘ', 167 - 168 (Γ', σσ. 30 - 31).

κ ω μ φ δ ὠ, ρῆμα : ὅταν τὴν πτώσιν αὐτῶν (sc. τῶν δαιμόνων) κωμφοδοῦμεν γηθόμενοι. Cantica 11, β' (Trypanis, σ. 81).

σ κ η ν ή, ἡ οὐσ. : ἐν ταῖς τῶν ἁγίων πάντων σκηναῖς. Cantica 55, 1θ' (Trypanis, σ. 479) ... κατοικῆσαι ἐν ταῖς τῶν ἁγίων σκηναῖς. Αὐτόθι, κε' (σ. 481).

Cfr. Εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς. Λουκᾶς ΙΓ', 9 καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου κλπ.

τ ρ α γ ω δ ί α, ἡ οὐσ. : (Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Κανὰ γάμου) : "Ηχθετο ὁ νυμφίος καὶ οἱ οἰνοχοοῦντες ἐψιθύριζον ἅπανστα | καὶ μία ἦν αὐτοῖς τραγωδία πενίας, (sc. ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ οἴνου) | καὶ θόρονος παρῆν οὐ μικρὸς τῷ θαλάμῳ. Cantica 7, ε' (Trypanis, σ. 50). — "Ω συμφορὰ ἀδύγητος, ὃ τραγωδία ἀνέκφραστος. Cantica 11, ς' (Trypanis, σ. 82).

τ ρ α γ ω δ ὠ, ρῆμα : ὄντως πενθεῖ ὁ διάβολος, ὅταν δαιμόνων τὸν θρίαμβον | ἐν ἐκκλησίαις τραγωδῶμεν! (= διηγούμεθα, ἀποκλαίωμεν). Cantica 11, β' (Trypanis, σ. 81).

τ ύ μ β ο ς, ὁ οὐσ. : βλέπω τύμβον | τὸν βωμόν. "Υμνοι Γ', 377 - 378 (Α', σ. 59).

χ ο ρ ό ς, ὁ οὐσ. : "Υμνον ὁ χορὸς τῶν ἀγγέλων ἀναμέλπει. Dubia App.I, 1γ' (σ. 167).

Cfr. αὐτόθι Ι, κε', σ. 170 : Οἱ χοροὶ τῶν ἀσωμάτων (sc. ἀγγέλων). Χορὸς (-οὶ) ἀγγέλων ἢ ἀγγελικὴ χορεία.

Cfr. "Ηκουσεν συμφωνίας καὶ χορῶν. Λουκᾶς ΙΕ', 25.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω σημειωθείσων λέξεων βλέπομεν ὅτι διετηρήθησαν οἱ ὅροι *δραμα*, *θέατρον*, *θίασος*, *κωμωδῶ*, *σκηνὴ*, *τραγωδία*, *τραγωδῶ*, ἔστω καὶ ἂν οἱ *ἄγγελοι* δὲν εἶναι πλέον χοῖκοι ἢ πῆλιναι ἀλλὰ *φαινοὶ* καὶ *πύρινοι*, ὡς ὁ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Ὑμνοὶ ΙΔ', 55, 72, Α', σ. 312), ἢ ἂν τὸ *δραματούρημα* σημαίνει ἀπλῶς τὸ δρώμενον, καὶ ἂν αἱ *σκηναὶ* εἶναι αἱ οὐράναι μοναὶ ἢ κατοικίαι τῶν ἁγίων, καὶ οἱ *χοροὶ* ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἀσωμάτων.

Πειστικώτερα θ' ἀποβῇ ἡ σχέσις τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ πρὸς τοὺς τραγικούς ποιητὰς Αἰσχύλον, Σοφοκλέα καὶ δὴ τὸν Εὐριπίδην ἀπὸ τὰς δώδεκα λέξεις τὰς ὁποίας ἤλiefusa εἰς τὸ κείμενόν του καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλυτέραν πιθανότητα νὰ παρελήφθησαν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν ἀμέσως καὶ ὄχι ἐμμέσως, διὰ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου ἢ τινος ἄλλου τῶν χριστιανῶν ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὸ λεξιλόγιον τῆς τε δραματικῆς καὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Ἀπὸ τὰς δώδεκα αὐτὰς λέξεις (τὰς ὁποίας μία συστηματικώτερα ἔρευνα πιθανὸν νὰ διπλασιάσῃ), εἶναι δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν τὰ ἀκόλουθα : Ἡ ὅτι τὰς παρέλαβεν ὁ Μελωδὸς μὲ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τοὺς τραγικούς καὶ τὴν ὁποίαν ἐγνώριζεν ἀπὸ μάθησιν τοῦ κειμένου των (οἷα τὰ ἐπίθετα *δύσμορος*, *εὐκάματος*, *τεκνοκτόνος*) ἢ ὅτι παρήλλαξε τὴν ἔννοιαν αὐτῶν (*δμματόω* ἀρχ. μὲ μεταφορικὴν σημασίαν) ἢ ὅτι ἐχρησιμοποίησε παραλλήλους τύπους τῶν τραγικῶν (π.χ. τὸ ρῆμα *κρεοκοπῶ*) διὰ νὰ πλάσῃ μίαν ἀθησαύριστον λέξιν (*κρεοκοπία* ἢ).

Ὑπάρχει ἀκόμη μία ἀνεξακρίβωτος πιθανότης, κοινὴ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τῆς ἐρεῦνης παρομοίων ζητημάτων, αἱ λέξεις αὗται νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν εὐρέως ἢ καὶ περιωρισμένως μετὰ τοὺς τραγικούς ἀπὸ συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι δι' ἡμᾶς ἔχουν ἀπολεσθῇ, ἀλλὰ οἱ ὅποιοι εἰς τὸν Ρωμανὸν ἦσαν γνωστοί. Ἀλλὰ ἡμεῖς συζητοῦμεν ὅπερ γινώσκομεν.

Ἴδου αἱ ἐν λόγῳ λέξεις :

¹ *Ἀποσπλέω*, ρῆμα (καὶ οὐχὶ ἀποσπλάω : ἀφ' ὅτου *σκηπτρον* τιμὰς τ' ἀποσπλάται. Αἰσχ. (Προμ. 184) : (ὁ ἐχθρὸς, sc. ὁ διάβολος) κατὰ μέρος τῶν θεῶν ἀποσπλεῖ σε, | *δεικνύων* σοι ἐνύπνια καὶ δι' αὐτῶν πτοῶν σε. Ὑμνοὶ ΚΓ', 228 - 229 (Β', σ. 219 = Cant. 53, κα', Trypanis, σ. 461).

Cfr : ὅς μ' ἐξέωσε *κάπεσύλησεν* πάτρας. Σοφοκλῆς, Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 1330. . . τοῖον *δμηρόν* μ' ἀποσπλήσας | *Ἀιδῇ* θάνατος παρέδωκεν. Εὐριπίδης, Ἀλκ. 870 - 871.

δύσμορος, ὁ ἐπιθ. Ὑμεῖς, *δύσμοροι*, φθόνῳ *κεκράτησθε* ὅθεν ἐμὲ σωθῆναι οὐ βούλεσθε. Εἰς τὴν αἰμόρρουν. Cant. 12, θ' (Trypanis, σ. 90).

Cfr. Ὡ *σκηπτρα* φωτός, *δυσμόρον* γε *δύσμορα*. Σοφοκλῆς, Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 1109.

ἐ γ κ ύ μ ω ν, ὁ ἐπίθ. : Εὐθὺς δὲ αἱ νεφέλαι, τῇ προστάξει τοῦ ποιήσαντος | ἐγκύμονες ὑδάτων τὸν ἀέρα ἐπενήξαντο. Εἰς προφήτην Ἡλίαν. Cantica 45, κθ' (Trypanis, σ. 378).

Cfr. ἐγκύμον' ἵππον τευχέων ξυναρμόσας | πύργων ἔπεμψεν ἐντὸς ὀλέθριον βρόετας (= δούρειον ἵππον!). Εὐριπίδης, Τρωάδες 11 - 12.
ἐ κ τ υ φ λ ό ω, ρῆμα : Πόλος (= οὐρανὸς) ἐκτυφλοῦται, | οὐκ ἀνοίγει ὀφθαλμὸν ἕως ἂν εἴπω. Ὑμνοὶ ΚΑ', 219, 220 (Β', σ. 171).

Cfr. Πολλοὶ δ' ἀνῆθον, ἐκτυφλωθέντες σκότῳ (= σβεσθέντες) | λαμπτήρες ἐν δόμοισι δεσποίνης χάριν. Αἰσχύλος, Χοηφόροι 536 - 537.
εὐ κ ά μ α τ ο ς, ὁ ἐπίθ. : διὸ μνησθέντες πρότερον τῆς εὐκαμάτου συλλογῆς τῶν ἁγίων ἀπάντων. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον. Dubia 66, α' (σ. 46).

Cfr. κάματόν τ' εὐκάματον. Εὐριπίδης, Βάκχαι 66.

Ἡ λέξις μετὰ ταῦτα πάντως εἰς Παῦλον Σιλεντιάριον, Ἐκφρασις Ἀγίας Σοφίας 452, 496 (πρβλ. Migne, PG 86, 2137 A, 2138 B).
κ α τ ά γ ε λ ω ς, ὁ ἐπίθ. : Μὴ αὐτομολήσης πρὸς τὰ πρότερα | μὴ γένῃ κατὰ γέλως τοῦ νῦν σε φοβουμένου. Ὑμνοὶ ΚΓ', 164 - 165 (Β', σ. 217).

Cfr. τί δητ' ἐμαντῆς καταγέλωτ' ἔχω τάδε; Αἰσχύλος, Ἄγαμ. 1264.

Ἡ λέξις καὶ παρὰ Δημοσθένει 56, 43 : ὥσπερ ἐπὶ καταγέλωτι ἀντιδικοῦντες εἰσεληλύθατε.

* κ ρ ε ο κ ο π ί α, ἡ οὐς. (ἡ ἐν τῇ χειρουργίᾳ κοπή τῶν σαρκῶν) : Ἱπποκράτη, εἰπέ καί, Γαληνέ, διασάφησον | καὶ ὑμεῖς ὅσοι σὺν τούτοις μύσται, | οἱ τὴν κρεοκοπίαν εἰδότες ἄκρως. Εἰς τὸν Θεολόγον, η', Ὑμνοὶ Δ', Παράρτημα σ. 144 (= Dubia 60, η', σ. 4).

Cfr. παίονσι, κρεοκοποῦσι δυστήνων μέλη | ἕως ἀπάντων ἐξαπέφθειραν βίον. Αἰσχύλος, Πέρσαι, 463 - 464. — Κρεοκοπεῖν μέλη ξένων. Εὐριπίδης, Κύκλωψ 359.

Τὸ ρῆμα γνωστὸν εἰς τὸν Παλλάδιον μοναχὸν (δ' αἰὼν) ἐν βίῳ Χρυσοστόμου (Migne, PG 47, 67).

Ἀπαντᾷται (καὶ ἐπίθ. κρεοκόπος, ὁ Διον. Ἀλικαρν.).

μ α ρ α ί ν ο μ α ι, ρῆμα : Τρανὸς εἶ, λαμπρὸς εἶ καὶ ζηλωτὸς ὢν, Ἀδάμ, | τοῦ σὲ μισοῦντος ἐπτήκεις βάσκανον ὄμμα' | ὁρῶν σε γὰρ ὁ τύραννος μαραίνεται καὶ κράζει' | τίς ἐστὶν ὃν βλέπω οὐκ ἐπίσταμαι. Ὑμνοὶ, ΚΓ', 40 - 42 (Β', σ. 211).

Μαράναι τὸ ἄνθος μου, τὸ ἄνθος τῆς χάριτος, ἐγὼ οὐκ ἀνέχομαι. Cantica 43, ιβ' (Trypanis, σ. 343).

Cfr. Πῶς ἔτλης τοιαῦτα σὰς | ὄψεις μαράναι; Σοφοκλῆς, Οἰδίπ. Τύραννος 1327 - 1328. — Βρίζει γὰρ αἷμα καὶ μαραίνεται (= ἀποξηραίνεται, ἐξαφανίζεται) χερὸς. Αἰσχύλος, Εὐμέν. 280. Καὶ πλχ. ἀλλαχοῦ. Οὕτως ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται. Ἰάκ. α', 11.

ὁ μ μ α τ ὅ ω, ρῆμα : Πηρὸν πάλιν λόγῳ ὁμματώσας, ἀγαθὲ, | ἀπαθὴς μεμέ-
νηκας. "Υμνοὶ ΚΑ', 108 - 109 (Β', σ. 163).

Cfr. ξυνῆκας' ὁμματώσα γὰρ σαφέστερον (= σοῦ ἄνοιξα τὰ μάτια,
διὰ νὰ καταλάβῃς!). Αἰσχύλος, Ἰκέτιδες 467.

οὔτοι φρέν' ἂν κλέψειεν ὁμματωμένην. Αἰσχύλος, Χοηφόροι 854.
Ἡ λέξις γνωστὴ εἰς τὸν Βασίλειον Σελευκείας (M i g n e, PG 85, 288 C,
305 B).

τ ε κ ν ο κ τ ὅ ν ο ς, ὁ ἐπίθ. : Μὴ γένωμαι ὁ ξένος τοῦ θανάτου ταύτης πρό-
ξενος, | μὴδὲ τῇ ξενοδόχῳ τεκνοκτόνος λογισθήσομαι. Cantica, 45, 15'
(Trypanis, σ. 373).

Cfr. ὀφθησόμεσθα, καὶ τεκνοκτόνον μύσος | ἐς ὄμμαθ' ἤξει φιλτάτῳ
ξένων ἡμῶν. Εὐριπίδης, Ἡρακλῆς 1155 - 1156.

Ἡ λέξις παρὰ Κλήμεντι Ἀλεξανδρεῖ, Στρωματεῖς 8,9 (= M i g n e,
PG 9, 596 A).

τ ὅ ρ α ν ν ο ν, τὸ οὐς. (sc. ἡ τυραννίς) : Τῆς ἔχθρας ἐλύθη τὸ τύραννον
(= τοῦ ἐχθροῦ, sc. διαβόλου, ἐλύθη ἡ τυραννίς), | τῆς Εὔας ἐπαύθη τὸ
δάκρυον. "Υμνοὶ ΚΒ', 6 - 7 (Β', σ. 184).

Τύραννος, ὁ ἐπίθ. τυραννικός' τυραννικὸν δῶμα = παλάτιον.

Cfr. Πλοῦται τε γὰρ κατ' οἶκον, εἰ βούλει, μέγα | καὶ ζῇ τύραννον
σχῆμ' ἔχων... Σοφοκλῆς, Ἀντιγόνη 1168 - 1169. — Εἴποι τις ἂν τὸ
πραχθὲν, ἢ μάτην ὄχλον | στέγει τύραννον δῶμα προσπόλον ἐμῶν; Εὐρι-
πίδης, Ἰππόλυτος 842 - 843.

ὁ π α σ π ῖ ζ ὼ, ρῆμα : Τὸν τοπάρχην σὺν τοῖς ὑπασπίζουσι. Dubia 66, κδ'
(σ. 52).

Cfr. Φημὶ γὰρ ποτε | σύμπλους γενέσθαι τῶνδ' ὑπασπίζων πατρί... .

Εὐριπίδης, Ἡρακλεΐδαι 215 - 216.

φ ο ν ε ὅ τ ρ ι α, ἡ οὐς. : Καὶ φατρίαν φθάσας φονεύτριαν. "Υμνοὶ ΚΒ', 226
(Β', σ. 244).

Cfr. Σχόλια εἰς Εὐριπ. Ὁρέστην, 260. Ρωμανοῦ "Υμνοὶ, Β', σ.
384). Ἡ λέξις καὶ παρὰ Κλήμεντι Ἀλεξανδρεῖ (M i g n e, PG 69, 737 D)
καὶ μετὰ ταῦτα παρὰ Γεωργίῳ Πισίδῃ 3,58.

Ἐὰν χρειασθῇ ἐν γενικώτερον ἐξαγόμενον τῆς μελέτης, τοῦτο δύναται
νὰ εἶναι τὸ ἐξῆς : "Οτι ὁ Ρωμανός, γνώστης τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Βασι-
λείου Σελευκείας καὶ πολλῶν ἄλλων πρὸ αὐτοῦ Πατέρων τῆς Ἑλληνικῆς
Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, πολὺ ὀλιγώτερον δὲ ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τὸν Ἐφραιμ
τὸν Σύρον ἢ ὅσον ὑπετέθη τὰ τέλη τοῦ προηγούμενου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς
τοῦ αἰῶνος μας, βασικῶς δὲ στηριζόμενος εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τῶν
Ἐβδομήκοντα, τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ μερικῶς εἰς τὰ Ἀπόκρυφα καὶ τὰ
λειτουργικά κείμενα τὰ πρὸ αὐτοῦ, δὲν ἦτο ὅσον ἐνομίσθη ἄγευστος τῆς

Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Ἀψευδὲς τούτου μαρτύριον εἶναι ἡ γλῶσσα του. Καὶ ἂν διὰ λόγους μετρικούς, ἢ μᾶλλον *a posteriori* ὑποτιθεμένους μετρικούς, βιάζεται ἡ γραμματικὴ τῆς γλώσσης ταύτης (τονισμὸς καὶ σύνταξις) ὑπὸ τινων ἐκδοτῶν, παραθεωρούντων τὴν ὁμόφωνον χειρόγραφον παράδοσιν, τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ποιητοῦ ὅμως εἶναι ἀψευδὲς μάρτυς τῆς ἑλληνομαθείας τοῦ Ρωμανοῦ, ὁ ὅποιος δὲν ἠθέλησε νὰ γράψῃ λογιώτερον. Δὲν ἠθέλησε δὲ διότι ἠκολούθει τὴν πρὸ αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τῆς λειτουργικῆς ἀνάγκης τῆς κατανοήσεως τῶν Ὑμνων δημιουργηθεῖσαν, παράδοσιν τῆς συγγραφῆς τῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων τὸ μὲν εἰς ρυθμοτονικούς στίχους, τὸ δὲ εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν.

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν
(Ἀπρίλιος 1970)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ